

Osmanly köşgünü ýesir alan Hüseýin jynçynyň geňsi kyssasy

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Osmanly köşgünü ýesir alan Hüseýin jynçynyň geňsi kyssasy

OSMANLY KÖŞGÜNİ ÝESIR ALAN HÜSEÝIN JYNÇYNYŇ GEŇSI KYSSASY

Osmanlyda doga-tumar

Patyşanyň derdine derman bolup we osmanogly nesilşalygyny ýok bolmadan halas etjek kişi ibaly medrese bilimi-de bolmadyk, jadygöýlik, doga-tumar bermek, jyn okamak bilen güzeranyny dolaýan Safranboluly Hüseýin ependi diýilýän çalasowatdy

Soltan Myrat IV-iň aradan çykmagyndan soň tagta geçen Soltan Ybraýym ruhy taýdan näsaglyklary başdan geçiripdir. Iň ýamany-da, osmanly neberesi Soltan Ybraýym bilen soňlanmagyň önüsyrasyna gelipdir. Ýagdaý şeýle bir çataga diräpdir welin, tagta Krym hanlygyndan birini getirip goýmagyň pikiri alnyp maslahatlaşylypdyr.

Däli Ybraýym

Soltan Ybraýymyň başdan geçiren ruhy näsaglygyny onuň öz galdyran şu inçe setirlerindenem bilse bolýar:

«Sanjy deýu ýatyrum, käh arkama gelür, irkilür, gulaklarım dykalur...

Şeýle yzam bardyr ki ölüp barýaryn,

Ahwalym beter ýaman bolmuşdyr...

Halym çökder, mizajymda küdurat bardyr...

Göreyin seni, meniň bu derdime nije çäre taparkaň...

Meni söýersen, muňa çäre taparsyň, ondan-mundan sorarsyň».

(Taýýip Gökbilgin, «Ybraýym», «Yslam ensiklopediýasy»).

Patyşanyň derdine derman bolup we osmanogly nesilşalygyny ýok bolmadan halas etjek kişi ibaly medrese bilimi-de bolmadyk, jadygöýlik, doga-tumar bermek, jyn okamak bilen güzeranyny dolaýan Safranboluly Hüseyin ependi diýilýän çalasowatdy. Ol patyşany sagaldandan soň Anadolynyň baş goşun kazysy wezipesine çenli göterilip, parahorlyk arkaly «gözi gumdan dolup, puldan doýmadyk» Karun ýaly ummasyz baýlyk toplapdy. Elbetde, Hüseyin jynçyny köşge aralaşdyran we Soltan Ybraýymy oňa örkläp goýanam Kösem soltandy.

Kösem soltan

Iňlis ilçisi we osmanly taryhçysy ser Pol Rikotyň aýtmagyna görä, Kösem soltan öldürilen wagtynda-da onuň egin-eşikleriniň arasyndan Hüseyin jynçynyň doga-tumarlary çykypdyr. Medresede okanda Hüseyin jynçy bilen bile okan Öwlüýä Çelebi «Syýahatnama» atly meşhur eserinde onuň sowat derejesini şeýle beýan edýär:

«Zagferonborly (Safranboluly) nam şäherde şeýhzada nam bir softady. Asitanä (Stambula) gelip Ungapany iç ýüzünde Pil okuşynda «Hamyt ependi» medresesinde hakir Ahfeş ependiden Molla Jamy tilawet edip (okap) «Kitaby Ylmy-Hajyp Kafiýäni» yrab edende, bu mezbur (ady agzalan) Jynçy molla Ahfeş ependi ussadyndan «Kitaby-Izzi» okanda, hikmeti-eziz ismine mazhar düşüp, bir günde yzzat tapyp sagadatly patyşaha surh-bad we

«Kenzül-Arş» dogalaryny tilawet edip, bi-emrillah (Hudaýyň buýrugy bilen) Ybraýym han hoşhal bolup (ýagdaýy gowulaşyp) şazadanyň ismi Jynçy molla bolup iştihar tapdy (at-owazasy ýaýrady). Emma Allah alymdir, şärigimiz (ders ýoldaşymyz) bolmasy jähti bilen keýpiýeti-haly mälimiňiz (ýagdaýyny bilýäris. «Ylmy-dawetden» (Doga biliminden) ýeke harp bilmezdi. Ýöne birselem bagty we nesibesi çüwüp, olam peleki atlasy-bukalemunda (üýtgäp duran şu dünýäde) paý-baflyk (çulhalyk) edip saga-sola gunagun (tüýsli-tüýsli) oýnuny etdi».

Öwlüýä Çelebi

Aslynda Jynçy hojanyň meşrebini ilkinji bolup duýanam medrese mugallymy Şeýh Mämmet Çelebi bolupdyr.

Ol Izmirde bellende, medresäniň talyplary Hüseyin jynçyny-da ýanlaryna alyp gitjek bolupdyr, çünki Hüseyin ependi dogatumar ýazyp berip we jyn okamak bilen meşgullanyp, medresäniň adyna ysnat getiripdir. Mämmet Çelebi bolsa muňa garşy çykypdyr:

«Be-heý ependi! Biziň mertebämiz bar-a! Aýal-owrata we oglanuşaga efsun okaýan bu sehary-nabekary, jadygöý kelesaňy äkidip mansybymyzda betnam (ýaman atly) bolalyňmy?»

(Naima taryhy).

• Hüseyin jynçynyň beýgelişi we peselişi

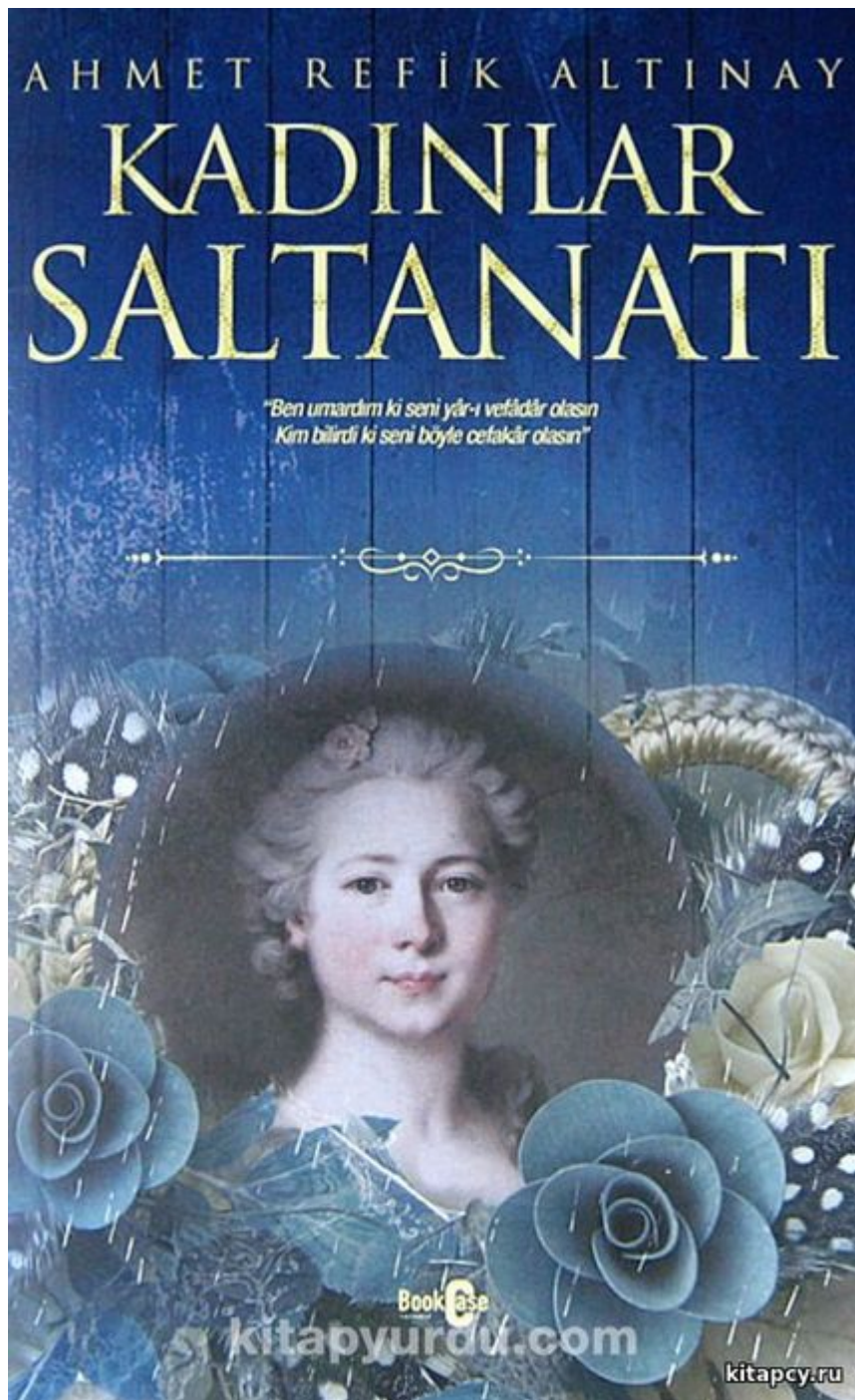
Hüseyin jynçynyň ganyna jynçylyk dogra-jady mübtelalygy ymykly siňipdi. Ol indi düzelerden geçipdi. Bu uguryň lomaý girdejisi we adamlara edýän jadyly täsiri çalasowat mollany belli-külli özüne örkläp goýupdy. At-owazasy köşge baryp ýetensoň-a, ýyldyrym çaltlygynda ösüpdi. Gysga wagtda goşunyň baş kazysy bolup, hatda weziri-agzamdanam güýçli mertebä ýetipdi.

Iň gynandyryjysy-da, Şeýhulyslam Ýahýa endi ýaly öz döwrüniň ylymda belent mertebelere ýeten din alymyň şeýle masgaraçylykly ýagdaýa çydap bilmän keselläp ölmegidi.

Ahmet Refik Altynaý ýagdaýa şu sözler bilen baha beripdi:

«Soltan Ybraýymyň sekiz ýyl dowam eden soltanlygy döwründe dört şeýhulyslam çalşypdy: Şahyr Ýahýa endi, Ebuseýit endi, Seýit Ahmet endi, Abdyrahym endi. Bu şeýhulyslamlaryň üstünde ýeke-täk güýç höküm sürýärdi. Oňa ýakasy gaýyşly Hüseyin jynçy endi diýilýärdi».

(«Aýallar soltanlygy» / «Kadınlar Saltanatı»)

Osmanlynyň çagşap barýan ykdysadyýetini düzeltmek üçin wezipä bellenen Kemankeş Gara Mustapa paşa öz döwrüniň zehini daş ýaryp duran saýlama döwlet işgäridigine garamazdan, Hüseyin jynçynyň para-peşgeş toruna çomak sokmagynyň öwezini şirin jany bilen ödemeli boldy. Abdyrahman Şeref Hüseyin jynçynyň sol ölüm jezasyndaky roluny şeýle sözler bilen beýan edýär: «Jynçy molla» lakamy bilen tanalýan Hüseyin ependi atly arsyz hemme zada burnuny sokmaga başlapdy. Emma sadrazam (baş wezir) Kemankeş Gara Mustapa paşanyň agraslygy we haýbatlylygy islän oýnuny oýnajak bolýan munuň ýaly bozgaklaryň jogapkärçiliksiz hereketlerine böwet bolýardy. Emma olaryň garazkär pirimleri

sebäpli zerarly ol akylly wezirem öldürildi».

(«Osmanly döwletiniň taryhy»).

Şular ýaly möhüm döwlet işgäriniň öldürilmeginde-de rol oýnap bilen Hüseyin jynçy Stambulyň orra-ortasynda özüne howalaly köşk saldyrýar, ol köşkte ýüzlerçe adam işläpdir.

Stambuldaky köşgi bilen birlikde häzir Safranbolunyň simwoly hasaplanýan monumental «Jynçy hanany-da» saldyrypdy.

Safranbolu «Jynçy hanasy»

Akyl-paýhas, mantyk paýtagty terk eden döwründe Hüseyin jynçy kazylyk wezipelerini pula aç-açan satyp başlapdyr. Ol gün geçdigisaýy şeýle bir baýaýardy welin, şahsy baýlygy osmanly hazynasy bilen deňleşip biljek derejä ýetipdi.

Hüseyin jynçy gara nebsiniň ýesiri bolupdyr. Eline düşen zady aňyrsyna atmak gylygynyň güýçli bolşy ýaly, husytlygy we mal-mülke bolan yşky-da şeýle bir güýçlidi welin, kellesini-de zannyýaman parahorlugy üçin däl-de, husytlygy sebäpli togalatmaly boldy.

Öwlüýä Çelebi Jynçy mollanyň meşhur köşgüni we baýlygyny şeýle suratlandyrýar:

«Öwlüýä Çelebi medresede siziň bilen ylma meşgul bolandygymyz sebäpli jenaby-yzzat ylym bereketi bilen bu köşi, Üsküdar welaýatymyzda nije ýerlerde mülk ýerleri bilen nije güne yhsan we engamlar etdi» diýip bihadd (hetdenaşa, aşa köp) hamdy-senalar etdi.

«Enşalla soltanym, ylym tilawet etmekde şärikdeşdim, enşalla, döwletiniňizde-de dünýäligiňiz bilen şärikdeş bolarys» diýende:

«Wallahy, bitekellüf (teklipsiz) bolanlygyndan hazz eýledim. Bejit, hazynadar bari gel!» diýip, hazynadaryň gulagyna güftügi edensen soň bir käse teňne we ýaşyl çuhawla gaplanan günduz syýahy semmür kürk, giň kazy dony, el-hasyl boýdan-başa

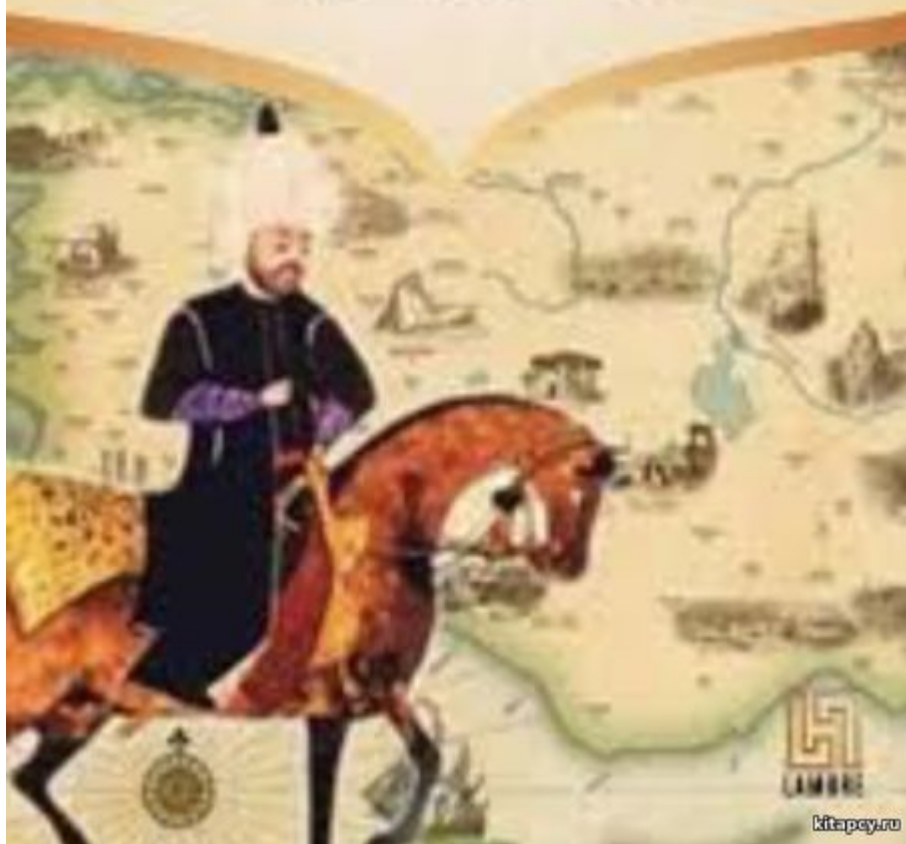
bir gat esbap (egin-eşik) yhsan edip, doly taawwül edip (iýip-içip) «Dessur!» diýip gidende, aşak düşüp gördüm, biziň atymyzyň ýerine Pilmahmyda meñzeş küheýlan atyň biri, Şam üzeňili we sim (kümüşden) eýerli, wüzera rahtly (wezirlere bap) küheýlan atyň ýene biri.

«Ependi (Jynçy hoja) size yhsan etdi» diýenden, ýene ependi huzuryňa çykyp:

«Soltanym, bizi hakten ref eýleýip (gara ýerden göterip) pyýadakam atlandyrdyňyz. Hudaý sizden razy bol-a!» diýip, ýene ata süwar bolup (münüp) sehl (seýil) edenden soň badel-asr (ikindinden soň) pursaty ony gördüm, bir haý-huý bilen (gaty ses bilen) elli sany hammal ýükli bürünç, kofe, şeker, şemi-asal (bal mummy), rowgan (ýag), asal (bal), wel-hasyl günagun (dürli-dürli) makulat we meşrubat bilen hanaýy-tehim (boş öýüň) malamaýy-nygmaty Rebbi-rahym bolup (Rahym Allanyň nygmaty bilen dolup) jahanma-jahan hazz edip, adama bir şerbeti ýaglyk berip gitdim».

(«Syýahatnama»).

SEYAHAT NAME EVLIYA ÇELEBİ

Arşy-Agla munça eden-etdiligi göterip bilmezdi. Ahyrynda Jynçy hojanyň pyrryldaklary paş bolup, eýeleýän wezipesinden pyzylmagyna sebäp bolan hadysany Ahmet Rasim «Naima taryhyna» salgylanyp, şeýle beýan edýär:

«1057-nji ýyl Jynçy hoja düşmedi. Ol Anadolynyň harby kazysy bolandygy üçin gämi ussahanasyna gidip, harby-deňiz güýçlerine gerekli serişdelere esewan edip ýörkä, Ankara kazysy Tawil Ahmediň dogany Ýunus atly kazy onuň önüne çykyp:

– Doganymyň dört müň teňnesini alyp, Ankara kazysy wezipesini berdiň. Emma alty aýdan soň aýryp, Kederzadanyň müň altynyny

alyp, Kederzadany bellediň. O nähili beýle bolýar? – diýip, yrsaramaga başlaýar.

Bu galmagala hojanyň ähli jynlary üýşüp, «Güm bol, jahyl!» diýip, Ýunus Derýadili kowjak bolsa-da, Ýunus beter beleň aldy. Bunun üzerine mahzarlary ýollap, tussag etdirdi. Diwan hanasynda Ýunusa 20-30 gamçy urdurdy. Emma Ýunus molladan agzy bişen beýleki adamlary-da daşyna üýşürüp, gapy-gapy aýlandy we jynçy mollanyň edýän ähli bolgusyzlyklaryny paş etdi».

Soltan Ybraýym halkyň arasyna dürli gep-gürrüňleriň ýaýrap başlandygyny eşden badyna, mollany Anadoly sadaretinden boşadýar, şeýle-de täze salnan köşkdenem çetleşdirýär. Möwliid üýşmeleňleriniň birinde-de onuň ýerine Bahaýy ependini belläp, mollany halamandygyny, onuň özüni gynandyrandygyny görkezipdir.

Soltan Ybraýym tagtdan gyrakladylandan soň sadrazam Sopy Mämmet paşa jynçy molladan täze patyşanyň tagta çykyş dabarasy üçin 200 käse altyn bermegi haýyş edipdir, emma husutlykda ýaka tanadan jynçy mollanyň soralan puly beresi gelmändir.

Bu gezek kethudalaryň gatnaşmagynda mollanyň öýüne girilende, hemmeler aňk bolup galýar. Müňlerçe käse altyn öýüň dürli ýerlerinde bukulan ýagdaýda tapylýar. Belki-de ol, soralan 200 käse altyny beren bolsa, beýle zat bolmasa-da bolmazdy.

Hüseýin jynçynyň ömürboýy gyryp-çyryp edip ýygnan puly Soltan Mämmet IV-niň tagta çykyş dabarasyny sowmaga bir özi ýetik bolupdyr.

Tagta çykyş dabarasy-da ýöne-möne çäre bolmandyr, sebäbi her patyşa çalşygynda halka paýlanýan pul hazynanyň doly boşap galmagyna sebäp bolan dabaraly çäre bolupdyr. Dogry deňeşdirmäni şu ýerden etse bolýar.

«Ajaýyp asyr. Kösem» taryhy teleserialynda Hüseyin jynçy Safranboluly Hüseyin jynçy oňly medrese bilimi bolmasa-da, goşunyň baş kazysy wezipesine doga-jady, jyn okama ýaly işleriň üstünden göterilipdi.

Ýurduň kazysy ýaly jogapkärli wezipäni para-peşgeşe satyp, osmanly hazynasy bilen bäsleşip biljek derejede ummasyz baýlyk toplan Hüseyin jynçynyň toplan baýlygy özüne nesip etmedi, ol ahyrsoňunda 1648-nji ýylda ölüm jezasyna höküm edildi.

Stambul köşgüni we patyşany ýesir alan bu zaňňar ulamalaryň at-abraýynyň gaçmagyna hem sebäp bolupdy.

Mehmed MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Sişenbe, 13.12.2022 ý. Taryhy makalalar